

מבט חדש על העברית המדוברת:

בתה החוקית של לשון ה'מקורות' או שפה חדשה?

בחיפוש אחר הזמן האבוד: מערכת הפועל הישראלית

נורית דקל

מערכת הפועל הישראלית שונה לחלוטין במבנה ובסמנטיקה שלה מן המתואר בספרות המחקר; היא בנויה לפי היגיון אחר. במאמר זה אציג את התאוריה שלי על מבנה מערכת הפועל הישראלית ואתיחס להגדרת ה'זמנים' שבה. האספקט הוא הקטגוריה הנפוצה ביותר במערכת הפועל הישראלית; המודוס הוא השני בחשיבותו, והזמן הוא הקטגוריה המצומצמת ביותר. מערכת הפועל הישראלית היא אפוא מערכת של אספקטים.

הקדמה

מערכת הפועל הישראלית, למרות הצגתה בשנים האחרונות כסינכרונית (Coffin-Amir & Bolozky, 2001; Schwarzwald, 1994; Glinert, 2005), מתוארת על פי רוב בספרות המחקר בצורה דיאכרונית. הגישה הדיאכרונית דולגת בתיאור התפתחות השפה לאורך השנים, ועל-כן מייצגת השקפה מסורתית-נורמטיבית. בהתאם לכך גם ספרי הדקדוק נוקטים גישה דומה ומתייחסים למערכת הפועל כאל מערכת בעלת שלושה זמני פועל וצורה מודלית אחת: הצייווי (בלאו 1967, 1975; Coffin-Amir & Bolozky, 2001; Schwarzwald 1994; Glinert 2005). ברמן (Berman, 1978) מזכירה בספרה אספקטים בהקשר של מערכת הפועל, אך אינה מפרטת מעבר לכך. בורוכובסקי בר-אבא (105-101:2010) מתייחסת ל'חילופים של זמני הפועל' ומביאה דוגמות לתופעה, אך לא נותנת סיבה או הסבר ל'חילופים' הללו, פרט ל'גיוון מסיבות פרגמטיות'.

שפה היא מערכת מסודרת של חוקים המשותפים לכל דובריה, ושימושי הלשון בכל שפה שהיא אינם מקריים, אחרת הייתה נמנעת מאיתנו ההבנה ההדדית שקיימת בין דוברי כל שפה ושפה. טענתי היא שגם 'גיוון פרגמטי' בשפה פועל לפי חוקים קבועים, ולכן מערכת הפועל אינה מסודרת באופן מקרי, ו'חילופי הזמנים' אינם אקראיים. הסיבה ל'גיוונים' היא שמערכת הפועל הישראלית שונה לחלוטין במבנה שלה ובסמנטיקה שלה מן המתואר בספרות המחקר; היא בנויה לפי היגיון אחר מזה שחונכנו להאמין בו. במאמר זה אציג את התאוריה שלי על מבנה של מערכת הפועל הישראלית ואתיחס להגדרת ה'זמנים' בה, לדרך שבה הצורות נהגות בפועל ולמשמעויות שהן מייצגות.

מערכת הפועל המוצגת כאן מבוססת על מחקר סטטיסטי של כמה אלפי צורות פועליות שהוקלטו בשיחות ספונטניות של דוברים ילידיים של עברית ישראלית. פרטים על המחקר המלא ניתן למצוא אצל דקל, 2010. אציין שהצורות שנבדקו נלקחו מתוך השיחות כפי שנאמרו במקור; נכונותן לא נשפטה, והן לא תוקנו לצורות מסורתיות 'נכונות'.

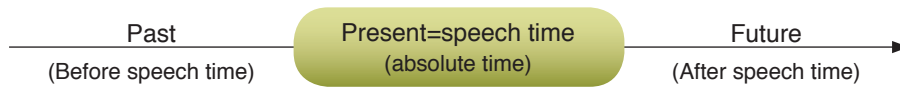
ד"ר נורית דקל היא חוקרת ב-Amsterdam Center for Language and Communication, University of Amsterdam, Netherlands.

nurdek@gmail.com ~ n.dekel@uva.nl

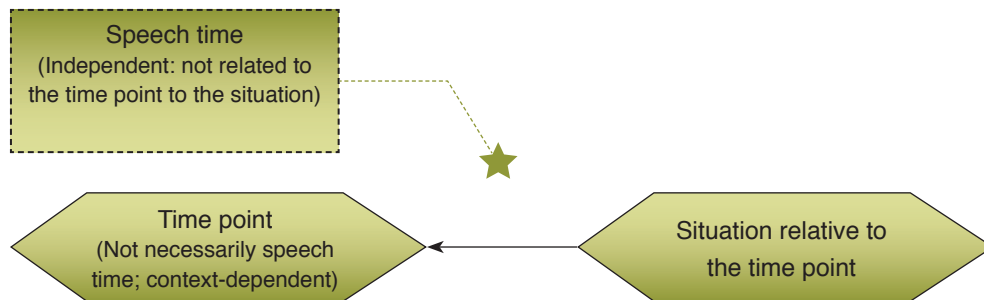
1. זמן, אספקט, מודוס

1.1 הגדרות

זמן, אספקט ומודוס הן קטגוריות סמנטיות המתבטאות באמצעים דקדוקיים (Dahl, 1985). כלומר, המשמעות המודלית, האספקטואלית או זו של הזמן מתקבלות מתוך מבנה דקדוקי קבוע ולא מתוך יחידה לקסיקלית כלשהי. זמן, אספקט ומודוס הם שלושה מרכיבים של מערכת אחת, שבספרות המקצועית נקראת: TMA – Tense, Mood, Aspect; הם מופיעים בדרך-כלל כנטיות בפועל (Crystal, 1997: 438). זמן בלשון, המכונה בדרך-כלל 'זמן דקדוקי' (שורצולד וסוקולוף, תשנ"ב: 228), הוא דרך להביע באמצעים דקדוקיים את נקודת הזמן של סיטואציה מסוימת; אם הזמן שבו קרתה הסיטואציה הוא זמן הדיבור, זהו זמן אבסולוטי (מוחלט), כפי שניתן לראות באיור מס' 1; אם הזמן שבו קרתה הסיטואציה יחסי לזמן שבו קרתה סיטואציה אחרת, זהו זמן יחסי (Comrie, 1985: 6, 9; 1976: 2), כפי שניתן לראות באיור מס' 2 (האיורים מבוססים על Dekel, 2010). אני אשתמש במונח 'זמן' בלבד בהתייחסותי לזמן בלשון.

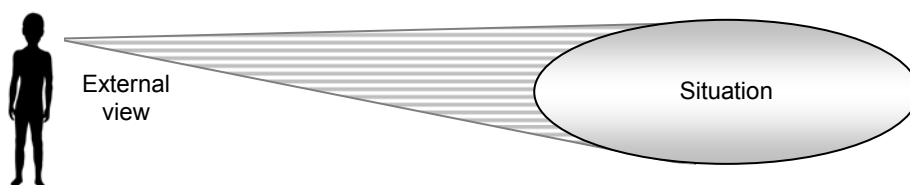

איור מס' 1: זמן אבסולוטי

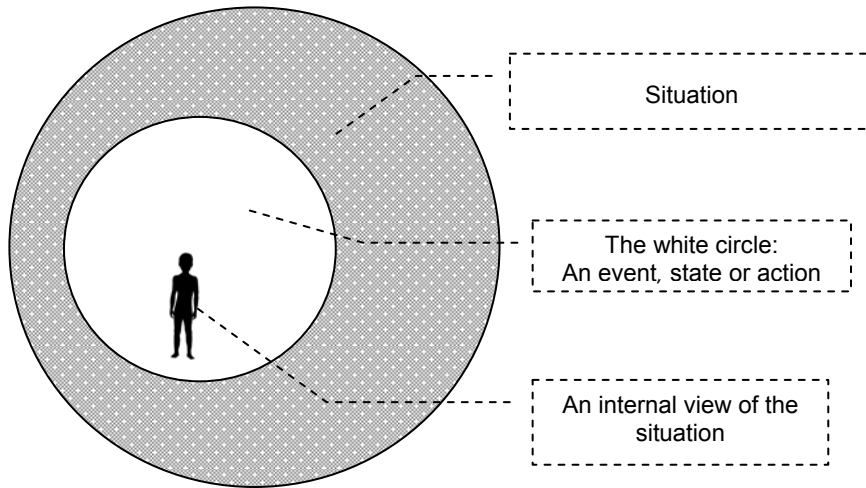
איור מס' 2: זמן יחסי

אספקט הוא דרך להביע באמצעים דקדוקיים את המבנה הטמפורלי הפנימי של סיטואציה מסוימת (Comrie, 1976: 2, 3, 6; Dahl, 1985: 24; Crystal, 1997: 421). קיימות מספר חלוקות של סוגי אספקטים, הנפוצה שבהן היא החלוקה לאספקט פרפקטיווי ואספקט אימפרפקטיווי (Bhat, 1999: 43–61). האספקט הפרפקטיווי מתאר סיטואציה שלמה מנקודת מבטו של הדובר, שכביכול מתבונן עליה מבחוץ. הוא אינו מנתח את המבנה הפנימי שלה ולא מתייחס לתוכן שלה באופן פרטני, כפי שניתן לראות באיור מס' 3.

איור מס' 3: אספקט פרפקטיווי

האספקט האימפרפקטיווי מתאר את תוכנה של הסיטואציה מנקודת מבטו של הדובר, שכביכול מתבונן עליה מבפנים, כפי שניתן לראות באיור מס' 4. תוכנה של הסיטואציה ניתן בצורה מפורטת, וניתן לדעת מה האורך שלה, המִשְׁךְ שלה, החזרתיות שלה וכדומה.

איור מס' 4: אספקט אימפרפקטיווי

מודוס הוא דרך להביע באמצעים דקדוקיים את עמדותיו של הדובר כלפי סיטואציה מסוימת (Palmer 1986: 2, 16; Crystal 1997: 432). כך נדע מה הדובר חושב או מרגיש כלפי פרופוזיציה (היגד) מסוימת באמצעות הפועל שבו הוא משתמש.

1.2 זמן ואספקט

גם זמן וגם אספקט מתייחסים לתוכן הטמפורלי של הסיטואציה, אך הם שונים זה מזה: זמן מתאר את נקודת הזמן של הסיטואציה, בעוד שאספקט מתאר את המבנה שלה, למשל אם היא ממושכת, חזרתית וכדומה, ללא תלות בזמן שבו היא מתרחשת (Dahl, 1985: 24; Comrie, 1985: 6; Cohen, 1989: 7; Bhat, 1999: 43).

2. הבעיה: מערכת הפועל הישראלית מוצגת כמערכת של זמנים

הגישה הנורמטיבית גורסת שמערכת הפועל בעברית המודרנית היא מערכת של זמנים, והיא מוצגת באיור מס' 5. גישה זו התקבלה תמיד כמובנת מאליה, והיא משמשת מעין אקסיומה; לא מצאתי כל ספקות או תהיות שהועלו במשך השנים לגבי נכונותה.

פעלים בנטיית סופיות	←	זמן עבר
פעלים בבינוני	←	זמן הווה
פעלים בנטיית תחליות	←	זמן עתיד
צורות ציווי	←	ציווי

איור מס' 5: מערכת הזמנים לפי הגישה הנורמטיבית

זמן, אספקט ומודוס הם שלושה מרכיבים של מערכת אחת. רק אחד מהם יכול להיות דומיננטי בשפה מסוימת, ולכן יש ביניהם יחסי גומלין. הקטגוריות הלא דומיננטיות בשפה מתבטאות בהיקף קטן יותר

מן הקטגוריה הדומיננטית (Bhat, 1999). רמת הדומיננטיות של הקטגוריות נקבעת על-פי האמצעים הדקדוקיים שמבטאים אותן. הקטגוריה הדומיננטית מתבטאת באמצעים מורפולוגיים חבורים יותר משאר הקטגוריות ובפירוט גדול יותר; כלומר, ככל שהצורן המורפולוגי 'דבוק' יותר לפועל, כך הקטגוריה שהוא מייצג תהיה דומיננטית יותר, ומפורטת יותר, והיא עשויה לכלול כמות גדולה יותר של תת-קטגוריות בהשוואה לקטגוריות הסמנטיות האחרות של אותה מערכת. הקטגוריות הלא דומיננטיות מתבטאות באמצעים חבורים פחות, כגון מבנים תחביריים, פעלי עזר או אמצעים לקסיקליים, ובפירוט קטן יותר (Bhat, 1999).

לכאורה, מערכת הפועל הנורמטיבית, כפי שהיא מוצגת באיור 5, יכולה אכן להתפרש כמייצגת זמן, כי כל קטגוריה דקדוקית, לפי תאוריה זו, מייצגת משמעות אחת. אך במסגרת המערכת הנורמטיבית חסרים הסברים רבים לשימושי פועל נפוצים שאינם מתאימים לפרדיגמה המוצגת, כמו שימושים בצורת 'עבר' כדי לבטא פעולות בעתיד וגם להיפך, או שימושים בצורות בינוני כדי לבטא פעולות בעבר ובעתיד כאחד, אך לא בהווה. שימושים אלה ייתפסו במקרים רבים כשימושים לא נכונים, והדוברים כ'לא יודעים את שפתם'. למעשה, שימושים אלה מרמזים שהסיווג של מערכת הפועל כמערכת של זמנים אינו מייצג נכונה את מערכת הפועל הישראלית; הדוברים יודעים את שפתם מצוין, וה'שיבושים' כביכול הם למעשה תוצאה של שימוש במערכת אחרת מזו המוצגת בספרות, זו שאימצו המדקדקים בקנאות רבה כל-כך. במאמר זה אני מציעה לנתח את מערכת הפועל הישראלית כמערכת של אספקטים ומביאה דוגמות משיחות יומיומיות לשימוש האספקטואלי של הצורות. ניתוח כזה מציג שקיפות מלאה ביחסים המורפו-סמנטיים בתוך המערכת, והוא מבטא בצורה בהירה יותר את היחס בין צורה למשמעות.

3. מערכת הפועל הישראלית מבוססת על אספקטים

3.1 מדוע מערכת הפועל הישראלית אינה מבוססת על זמן?

מערכת הפועל הישראלית אינה מבוססת על זמן, משתי סיבות עיקריות:

- הצורות הפועליות במערכת אינן מביעות זמן ברוב המקרים
- יש שימוש באמצעים חיצוניים למערכת הפועל כדי לבטא זמן

הסברים מפורטים מובאים להלן.

3.1.1 צורות בנטיית סופיות אינן מביעות זמן עבר

צורות בנטיית סופיות אינן משמשות בזמן עבר בלבד; למעשה, צורות נטיית הסופיות מציינות זמן עבר רק אם בסביבתן יש ביטוי לקסיקלי שמבטא זמן עבר. בכל המקרים האחרים הן אינן מציינות זמן עבר, כפי שניתן לראות מן הדוגמות שלהלן:

1. הדוברת בקטע הבא התכוונה לנסוע דרך כביש שש מאוחר יותר באותו היום, והתקשרה למרכז השירות כדי לשאול אם יציאה מן הכביש באחד המחלפים וחזרה דרך אותו מחלף שעה או שעתיים מאוחר יותר תיחשב לנסיעה אחת או שתי נסיעות מבחינת התשלום. זהו ההסבר שלה לנציגת השירות:

תני לי להסביר

אני **נוסעת** עכשיו בכביש שש

אוקיי?

ועצרת בצד

בגלל פנצ'ר או משהו

עמדתי איזה שעה

ואחרי זה **המשכתי**

אני **משלמת** על נסיעה אחת?

או שתיים?

השיחה מתארת מצב שעדיין לא קרה, כלומר אירוע עתידי. שלוש מתוך שש הצורות הפועליות בשיחה הזאת הן צורות בנטיית סופיות (עצרתי, עמדתי, המשכתי), שבמסגרת הגישה הנורמטיבית מנותחות כמביעות זמן עבר. שתי צורות פועליות נוספות הן צורות בינוני (נוסעת, משלמת), שבמסגרת הגישה הנורמטיבית מנותחות כמביעות זמן הווה. אבל צורות נטיית הסופיות מביעות למעשה את האספקט הפרפקטיווי ומתייחסות לעתיד; הדוברת מתייחסת לפעולות אלה כאל פעולות שלמות מנקודת מבט חיצונית. צורות הבינוני מביעות את האספקט האימפרפקטיווי, גם כאן בעתיד; הדוברת מתייחסת לפעולות אלה כאל פעולות במהלכן מנקודת מבט פנימית. האירוע המתואר עדיין לא קרה; למרות זאת, הדוברת לא השתמשה באף צורה בנטיית תחיליות, שבמסגרת הגישה הנורמטיבית מנותחות כמביעות זמן עתיד.

2. הדוברת בקטע הבא התכוונה לאסוף את בתה מן העבודה מאוחר יותר באותו היום, והשתמשה באמירה הבאה:

תתקשרי שיצאת

הפועל הראשון בדוגמה הוא פועל בנטיית תחיליות, שבמסגרת הגישה הנורמטיבית ינותח כמביע זמן עתיד; כאן הוא מביע ציווי. הפועל השני הוא פועל בנטיית סופיות, שבמסגרת הגישה הנורמטיבית ינותח כמביע זמן עבר; כאן הוא מביע פעולה פרפקטיוויית בעתיד.

3.1.2 צורות בנטיית תחיליות אינן מביעות זמן עתיד

צורות בנטיית תחיליות לא משמשות להבעת זמן עתיד, כפי שניתן לראות להלן:

3. הדוברת בקטע הבא מספרת על השירות הצבאי של בנה בלבנון:

הבן שלי **ישב** בלבנון

כל השירות

אף פעם לא **ידעתי**

אם הוא **יחזור**

אף פעם

הדוברת משתמשת בפועל בנטיית תחיליות (יחזור), שבמסגרת הגישה הנורמטיבית ינותח כמביע זמן עתיד; זמן עתיד מוגדר כזמן שנמצא לאחר זמן הדיבור, ואילו זהו אירוע שהסתיים זה מכבר, ולכן הפועל אינו יכול לציין זמן עתיד אלא הוא מתפקד כאן כמביע מודוס ספקולטיווי. ניתן להתייחס לפועל זה כמביע זמן יחסי, שכן הוא יחסי לפעלים האחרים בשיחה; בכל מקרה הוא יהיה בעל משמעות ספקולטיוויית (גם אם לא נשתמש במילית התנאי 'אם'), ולכן אעדיף לנתחו כמביע מודוס ספקולטיווי.

3.1.3 צורות בינוני אינן מביעות זמן הווה

צורות בינוני לא משמשות להבעת זמן הווה. לעומת זאת, הן משמשות כדי לבטא מגוון של פעולות אימפרפקטיוויית בעבר ובעתיד, כפי שניתן לראות בדוגמה הבאה:

4. שיחת החולין הבאה התקיימה בין דוברת (א') ודובר (ב'):

א: לא, אני **אוהבת** כלבים

חתולים למשל

אני לא **אוהבת**

זה לא חיה אמינה

ב: כן

זו חיה **שמתפנקת**

ונעים לפנק אותה

א: אתה לא **מקבל** ממנה שום דבר בחזרה

בשיחה זו ארבע צורות בינוני, אף אחת מהן לא מביעה זמן הווה, שמוגדר כזמן הדיבור. כל צורות הבינוני בשיחה הזאת מביעות אספקט אימפרפקטיווי המביע הרגל, והוא נכון באופן כללי, לאו דווקא לזמן הדיבור.

5. הקטע הבא הוא קטע נרטיווי:

אתמול אני **יושבת** לי בכיסא

פתאום אני **שומעת** מישהי מאחוריי

בקטע הקצר הזה יש שימוש בשתי צורות בינוני (יושבת, שומעת) כדי לציין אירוע בעבר. צורות הבינוני משמשות כאן במשמעות אימפרפקטיווי כדי לבטא פעולות במהלכן, כאשר ציון הזמן הוא לקסיקאלי 'אתמול'.

צורות הבינוני יכולות לשמש גם להבעת זמן יחסי, אם כי מקרים כאלה אינם נפוצים במיוחד. דוגמה ניתן לראות להלן:

6. הדוברת בקטע הבא מספרת על פגישה מקרית עם אדם מוכר בחו"ל:

אחרי אָה

איקס שנים שלא **התראינו**

אני **מגיעה** לבוסטון בשישים ושלוש

ואני **רואה** אותו גם בחו"ל

בשיחה זו שתי צורות בינוני (מגיעה, רואה) שמביעות זמן יחסי, ולא זמן הווה, כאשר בקטע נתון ציון הזמן היחסי המדויק: שנת 1963. האירוע יחסי לאיקס השנים המוזכרות לפני כן.

3.1.4 השימוש בביטויי זמן

במקרים רבים נוספים ביטויי זמן לקסיקליים עצמאיים ליחידות הדיבור כדי להבהיר מהי נקודת הזמן של האירועים. הדוברים משתמשים בביטויי זמן אלה, כי זמן קרות האירועים אינו ברור מתוך הפועל עצמו, ולכן נדרש מידע נוסף כדי להבהיר לשומעים מתי התרחשו האירועים. להלן דוגמה:

7. הדובר בקטע הבא מספר על אירוע בעברו:

הבאתי

קרפדה **פעם**

כזאת קטנה

למרות שהפועל מופיע בצורת נטיית סופיות, שלפי הגישה הנורמטיווי מציינת פעולה בעבר, בכל זאת יש צורך בציין זמן נוסף, **פעם**, כדי להבהיר שהפעולה הזאת שייכת לעבר.

יש שייטענו שביטויי הזמן רק מוסיפים אינפורמציה נוספת, ספציפית יותר, לציין הזמן שכבר ממילא קיים בפועל. לכן חיפשתי בקורפוס שלי מקרים שבהם צורות בנטיית סופיות מציינות פעולות בעבר, אך אין בסביבתן ציון זמן לקסיקלי. מקרים כאלה הופיעו רק בתנאי שבסביבה קיים ציון זמן אחר, שאינו לקסיקלי. ציון זמן כזה הוא השורש **היי** [=היה] בנטייתו בבניין קל, שנותן את משמעות העבר לכל ההקשר (ראו בהמשך; שורש **היי** בבניין קל אכן מציין זמן). לא מצאתי בכל הקורפוס אף לא צורה פרפקטיווי אחת במשמעות של עבר ללא ציון נוסף לזמן עבר בסביבה הקרובה שלה. צורות פרפקטיווי שהופיעו בדיבור ללא ציוני זמן בסביבתן הקרובה, לא הביעו זמן, אלא פרפקטיווי, בדרך כלל בזמן עתיד, כפי שניתן לראות בדוגמה 1) לעיל.

ביטויי זמן דרושים גם כדי לציין אירועים עתידיים, כמו בדוגמה הבאה:

8. **מחר** אנחנו **נוסעים** לירושלים

הדובר מתכוון לנסיעה לירושלים ביום המחרת. האירוע עדיין לא קרה, ובכל זאת אין כאן שימוש בצורת נטיית תחיליות. לפי הניתוח הנורמטיווי, היה צריך להופיע כאן פועל בנטיית תחיליות, שכן פעלים כאלה אמורים להביע פעולות בעתיד. לעומת זאת, יש כאן שימוש בפועל בבינוני, שלפי הגישה הנורמטיווי אמור להביע זמן הווה. השימוש בבינוני מציין פעולה אימפרפקטיווי בעתיד,

כאשר ציון הזמן הוא לקסיקלי, והוא מתבטא באמצעות המילה **מחר**. מקרה זה דומה למקרה המוצג בדוגמה 5) לעיל; בשתי הדוגמות נעשה שימוש בצורות בינוני כדי להביע פעולה אימפרפקטיווית בזמן שאינו הווה, ובכל אחת מהדוגמות מופיע ציון זמן לקסיקלי. ציון הזמן הלקסיקלי הוא זה שנותן את ההבדל בזמנים, ולא צורת הבינוני, שכן יש שימוש באותו מבנה בדיוק כדי להביע פעולות בשני זמנים שונים.

אילו מערכת הפועל הישראלית הייתה מערכת המבוססת על זמנים, לא ניתן היה להשתמש באותה צורה בדיוק (כאן צורת הבינוני) כדי לבטא גם עבר וגם עתיד.

3.1.5 השימוש בשורש ה"י להבעת זמן

מעט מאוד מבנים במערכת הפועל הישראלית מציינים זמן עבר. מבנים אלה הם נטיות של השורש ה"י בבניין קל בלבד, בדרך כלל בנטיית סופיות לציון עבר. ה"י בבניין קל בנטיית סופיות משמש כפועל עזר, והוא אכן מצוין פעולות בזמן עבר, כאשר באמירות אלה אין צורך בשימוש בביטויי זמן לקסיקליים; שורש ה"י בנטייה בכל בניין אחר (למשל 'נהי' בנפעל) מצוין אספקטים, בדומה לכל שאר הפעלים במערכת. להלן דוגמות:

9. בדוגמה הבאה הדוברת משוחח על מחבל מתאבד שביצע פיגוע בחיפה באוקטובר 2003. כל הנוכחים בשיחה יודעים מתי קרה האירוע, ולכן לא נדרשים ביטויי זמן נוספים כדי להבהיר זאת; לעומת זאת, יש שימוש בנטיות של השורש ה"י בבניין קל המצוין זמן עבר:

במקסים

כשהיה הפיגוע במקסים

אז היה שם אָה

כל מיני משפחות עם ילדים

נטיות של השורש ה"י בבניין קל משמשות גם ביחידות דיבור שמניות ואדורביאליות כצייני זמן. במקרים אלה הן יכולות להיות מושמטות מן היחידה כדי לקבל את אותה המשמעות בנקודת זמן אחרת, כמו בדוגמה הבאה:

10. זה היה קסת עם דיו

יחידת דיבור זו הינה בזמן עבר בשל פועל העזר ה"י הנוטה בבניין קל. אם נשמיט את ציון הזמן מתוך היחידה, עדיין נקבל ביטוי דקדוקי כללי, ללא ציון זמן:

11. זה קסת עם דיו

3.1.6 הבעת זמן ואספקט יחד – העבר הרגלי

מבנה אחד בלבד במערכת הפועל הישראלית יכול להביע שתי קטגוריות סמנטיות: העבר הרגלי (הביטואלי). העבר הרגלי מצוין פעולה הרגלית בעבר, והוא מכיל שני אלמנטים, כל אחד בעל נטייה עצמאית: שורש ה"י בנטיית סופיות בבניין קל, וצורת בינוני; נטיית ה"י מציינת זמן עבר, ואילו צורת הבינוני מציינת אספקט אימפרפקטיוו, שבמבנה הזה מתממש אָך ורק כאספקט הרגלי, כמו בדוגמה הבאה:

12. הייתי הולך

דרך ה-

ריבר

לבית הספר-

לקומפלקס של בית הספר לרפואה של אָה הרווארד

והייתי הולך

קיץ

חורף

זה היה איזה

מייל וחצי

משהו כזה

....

יום אחד הלכתי ביום חורפי

זהו טקסט נרטייווי. הדובר משתמש בביטוי ההרגלי **הייתי הולך** כדי להדגיש את האופי החד-פעמי של הפעולה הבאה אחריו – **הלכתי**. הביטוי **יום אחד** מופיע כדי להבהיר שהפעולה קרתה בעבר, שכן פרט זה אינו ברור מן הפועל לבדו.

3.1.7 סיכום – מערכת הפועל הישראלית כמערכת חסרת זמן

לאור כל הדוגמאות וניתוחיהן לעיל אני טוענת שמערכת הפועל הישראלית אינה מערכת מבוססת זמן. לו הייתה כזו, היה הזמן ברור מתוך הפעלים עצמם, גם כאשר הם מנותקים מהקשרם, ולא היינו זקוקים לאמצעים נוספים, לקסיקאליים או פעלי עזר, כדי לציין זאת. בנוסף, צורות זהות משמשות לנטיות בכל הזמנים, סיבה נוספת להניח שמערכת הפועל הישראלית מבוססת על עיקרון אחר מזה של הזמן. בהיות המערכת מבוססת על עיקרון אחר מזה של הזמן, צורות 'עבר' יכולות להביע פעולות בעתיד, צורות 'עתיד' יכולות להביע פעולות בעבר, וצורות בינוני יכולות להביע פעולות בעבר ובעתיד, אך לא בהווה. במהלך שיחה ניתן להשתמש בערבוביה בפעלים בכל הנטיות (ראו דוגמות לעיל וגם אצל בורוכובסקי בר-אבא, 2010: 102–105), דבר שבמערכת של זמנים אינו אפשרי, כי בשיחה על אותו אירוע ניתן להשתמש רק בפעלים בנטייה מסוימת שמביעה את אותו הזמן, זמן האירוע. לכאורה, אף אחת מן ההגדרות המדעיות של זמן בדקדוק אינה מתאימה לתיאור מערכת הפועל הישראלית כמערכת של זמנים. ניתוח חלופי מובא להלן.

3.2 מדוע מערכת הפועל הישראלית מבוססת על אספקטים?

בסעיפים הקודמים הסברתי מדוע מערכת הפועל הישראלית אינה מבוססת זמן. בסעיפים שלהלן אסביר מדוע מערכת זו הינה אספקטואלית.

3.2.1 סיבות היסטוריות

לא ברור מדוע מייחסים תכונות של זמן למערכת הפועל הישראלית. הטענה היא שגישה זו אומצה בתקופה פוסט-מקראית על-ידי דוברי שפות אירופאיות, שהכירו מלשונותיהם את החלוקה לזמנים. בזמן היווצרותה של שפת הדיבור בפלשתינה בסוף המאה ה-19 בפי היהודים, אומץ הניתוח הזה של זמני פועל, וכך התגלגל עד ימינו (Waltke & O'Connor, 1990: 458). לכאורה, אין סיבה נראית לעין שתסביר מדוע מערכת הפועל הישראלית תהיה מערכת של זמנים. רוב הנפשות שפעלו ליצירת שפת הדיבור בפלשתינה בסוף המאה ה-19 היו דוברי שפות אספקטואליות (יידיש – ראו Jacobs, 2005: 221–222; שפות סלאויות – ראו Binnick, 1991: 135–139), ולא הייתה להם כל סיבה לרצות ליצור דווקא מערכת זמנים במערכת הפועל של השפה החדשה. גם הכוונה להחיות את העברית אינה מתאימה ליצירה של מערכת זמנים, שכן מערכת הפועל של העברית המקראית, שפת המודל של 'מחיי' השפה, גם היא מערכת אספקטואלית. לכן ההיפך הוא הנכון: במודע או שלא במודע, בהתאם לעקרון המייסדים, הקובע כי 'מאפייני השפה של האוכלוסייה המייסדת קובעים את טבע השפה הנוצרת' (ראו Zuckermann, 2006: 62; צוקרמן, 2008: 48), יוצרי השפה העבירו כנראה את התכונות האספקטואליות משפות האם שלהם לשפה החדשה שיצרו. (הנחתי היא שהניתוח של מערכת זמנים שימש בתחילה כדי לפשט את לימוד השפה החדשה, ובסופו של דבר הוא אומץ, אולי בטעות, כחלק ממערכות השפה הבסיסיות).

3.2.2 סיבות כמותיות

במחקרי על מערכת הפועל הישראלית (Dekel, 2010) התברר שכמעט 68 אחוזים מכלל הצורות הפועליות בדיבור הן בעלות משמעות אספקטואלית. בניתוחן המסורתי, צורות אלה אמורות להביע זמנים, אך, כפי שהצגתי לעיל, זהו ניתוח היסטורי שנגרר לימינו מסיבה בלתי ברורה ושאינה מוצדקת.

מאחר שרובן המכריע של הצורות הפועליות הישראליות מביעות אספקט, ראוי יותר להתייחס לכלל מערכת הפועל כאל מערכת אספקטואלית.

3.2.3 סיבות תאורטיות

ההבדל בין הניתוח המוצע כאן למערכת הפועל הישראלית כמערכת אספקטואלית לבין המערכת המסורתית-נורמטיבית הוא שבמסגרת המערכת המסורתית אין הסברים למקרים כמו אלה שהצגתי בדוגמות 1-12 לעיל, שבאופן ברור אינם מביעים זמן. מאחר שצורות כאלה רווחות מאוד בדיבור הישראלי כיום, יש להניח שמאחוריהן מסתתרת חוקיות אחרת, שאינה מבוססת על זמן אלא על אלמנט אחר כלשהו. בהאט (Bhat, 1999) ביצע מחקר טיפולוגי של זמן, אספקט ומודוס במגוון של שפות; אף אחת מהן לא הייתה עברית ישראלית, אף לא שפה הקרובה אליה. למרות זאת, המצב במערכת הפועל הישראלית מתאים להפליא לתאוריה שהוא מציג, שלפיה זמן, אספקט ומודוס מהווים מערכת אחת, כאשר בתוך אותה מערכת רק אחד מהם יכול להיות דומיננטי. הקטגוריה הדומיננטית מיוצגת על-ידי נטיות מורפולוגיות רבות יותר וקרובות יותר לפועל, בעוד ששאר הקטגוריות ייוצגו באמצעים חיצוניים ורחוקים יותר מן הפועל – מורפולוגיים, תחביריים או לקסיקליים. הקטגוריה הדומיננטית במערכת הפועל הישראלית היא האספקט, והיא מיוצגת על-ידי הגזעים של צורת נטיית התחליות וצורת הבינוני, בעוד שמודוס זמן מופיעים במערכת בהיקף נמוך יותר או מיוצגים באמצעים 'חיצוניים' יותר, ויש ביניהם היררכיה ברורה: מודוס (ראו להלן) דומיננטי יותר מזמן.

3.3 מעמדו של המודוס במערכת הפועל

בסעיפים הקודמים הסברתי מהו מעמדו של האספקט ושל הזמן במערכת הפועל הישראלית. בסעיפים הבאים אתייחס למעמדו של המודוס, החלק השלישי של מערכת ה-TMA, בתוך מערכת הפועל, ואסביר כיצד הוא מתפקד.

שני מבנים במערכת הפועל הישראלית מביעים מודוס: צורת נטיית התחליות וצורת הציווי; הראשונה נקראת על-ידי הנורמטיביוסטים 'זמן עתיד', השנייה 'ציווי'. הזהות היחידה בין התאוריה הנורמטיבית של זמנים לבין זו המוצגת כאן – של אספקטים – היא קיומן של צורות ציווי במערכת במשמעות של ציווי. אלא שתצורת הציווי שונה לגמרי בין המערכת הנורמטיבית לבין זו המדוברת. במערכת הנורמטיבית צורות ציווי נוצרות בתבניות ייעודיות בכל בניין, בעוד שבמערכת הפועל הישראלית הן תוצאה של גזירה מורפו-פונולוגית מצורות נטיית התחליות, ואין להן תבנית עצמאית. בת-אל (Bat-El, 2002) ובולוצקי (Boložky, 2009) כבר התייחסו לצורות הציווי המודרניות כתוצאה של גזירה פונולוגית, אם כי לא הסכימו ביניהם על דרך הגזירה.

3.3.1 צורת נטיית התחליות מייצגת מודוס

מודאליות במערכת הפועל הישראלית היא דקדוקית ברמה המורפולוגית, ולכן קיימת קטגוריה של מודוס במערכת. צורת נטיית התחליות וצורות הציווי מביעות מודוס במערכת הפועל הישראלית, כאשר האחרונות הן גזירה פונולוגית של הראשונות. צורות ציווי יביעו תמיד מודוס דירקטיווי (מכּוּן, מנחה), בעוד שצורות נטיית התחליות יכולות להביע גם סוגי מודוסים אחרים. השימוש הנפוץ ביותר בצורת נטיית התחליות הוא להבעת ציווי, אך היא יכולה לייצג גם משמעויות מודליות אחרות. הדוגמה הבאה ממחישה את השימוש בצורות נטיית תחליות להבעת מודוס; שלושת הפעלים הראשונים מביעים מודוס דירקטיווי, בעוד שהרביעי מביע מודוס אופטיווי, דהיינו כזה המציין רצון או משאלה:

13. אל תשמיעי את זה פה

....

תגזרי את זה

תפזרי את זה

שלא יכירו את ה-

....

3.2.2 סיבות כמותיות

מחקרי על מערכת הפועל הישראלית מראה שמבחינה סטטיסטית הקטגוריה השנייה בתפוצתה במערכת הפועל הישראלית היא קטגורית המודוס. כמעט 25 אחוזים מכלל הצורות הפועליות בדיבור היו בעלות משמעות מודאלית, כאשר צורות אלה התבטאו באמצעות צורת נטיית התחיליות וכן באמצעות צורות ציווי. כאמור, צורות ציווי אלה שונות מצורות הציווי הנורמטיביות; הן נגזרות בגזירה פונולוגית מצורות נטיית התחיליות ולא באמצעות תבניות עצמאיות.

3.4 זמן, אספקט ומודוס – סיכום

זמן, אספקט ומודוס במערכת הפועל הישראלית מסודרים בצורה היררכית בהתאם לאמצעים המורפולוגיים והתחביריים המשמשים להבעתם. כך האספקט הוא הקטגוריה הנפוצה ביותר, שכן אספקטים מיוצגים על ידי שני מבנים נפוצים במערכת הפועל: צורות נטיית התחיליות וצורות הבינוני; המודוס הוא השני בחשיבותו, והוא מיוצג על ידי צורות נטיית התחיליות וצורות הציווי; אלה האחרונות אינן עצמאיות אלא נגזרות מן הראשונות.¹ זמן במערכת הפועל הישראלית הוא המצומצם ביותר, והוא מיוצג מבחינה דקדוקית רק על-ידי שורש ה"י בנטייתו בבניין קל. הניתוח הסטטיסטי של הממצאים במחקרי השלם (Dekel, 2010) מתאים להיררכיה הזאת ומראה תמונה דומה: פעלים אספקטואליים הם הנפוצים ביותר, כמעט 68 אחוזים מכלל הצורות הפועליות בשיח; פעלים מודאליים נפוצים באופן מובהק פחות מפעלים אספקטואליים, והם מהווים כמעט 25 אחוזים מן הפעלים בשיח; צורות שמביעות זמן הן הכי פחות נפוצות, כ-8 אחוזים מן הצורות בשיח. לפיכך אני טוענת שמערכת הפועל הישראלית היא מערכת של אספקטים, ועל בסיס המוצג באיור 5 לעיל, אני מציעה את הניתוח הבא למערכת הפועל הישראלית:

פעלים בנטיית סופיות	←	אספקט פרפקטיווי
פעלים בבינוני	←	אספקט אימפרפקטיווי
פעלים בנטיית תחיליות	←	מודוס כללי (סוגים שונים)
צורות ציווי	←	מודוס דירקטיווי

איור 6: מערכת הפועל הישראלית כמערכת אספקטואלית

1 לאחר התקנתו של מאמר זה לדפוס, אישרה האקדמיה ללשון העברית את השימוש בצורת נטיית הפעלים במשמעות ציווי.

מקורות

- בורוכובסקי בר-אבא, א' (2010). *העברית המדוברת: פרקים במחקרה, בתחבירה ובדרכי הבעתה*. ירושלים: מוסד ביאליק.
- בלאו, י' (1967). *דקדוק עברי שיטתי*. ירושלים: המכון העברי להשכלה בכתב.
- בלאו, י' (1975). *דקדוק עברי שיטתי, חלק א': הפועל*. ירושלים: אליעזר רובינשטיין.
- צוקרמן, ג' (2008). *ישראלית שפה יפה*. תל-אביב: עם עובד.
- שורצולד, א' וסוקולוף, מ' (1992). *מילון למונחי בלשנות ודקדוק*. אבן יהודה: רכס.
- Bat-El, O. (2002). True truncation in colloquial Hebrew imperatives. *Language*, 78, 651–683.
- Berman, R.A. (1978). *Modern Hebrew Structure*. Tel Aviv: Tel Aviv University Publishing Projects.
- Bhat, D.N.S. (1999). *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*. Amsterdam: John Benjamins.
- Binnick, R.I. (1991). *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Bolozky, S. (2009). Colloquial Hebrew imperatives revisited. *Language Sciences*, 31:136–143.
- Cohen, D. (1989). *L'aspect verbal*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Coffin-Amir, E. and Bolozky, S. (2005) *A Reference Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press (Reprinted 1990).
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press (fifth printing 2003).
- Dahl, O. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dekel, N. (2010). *A Matter of Time: Tense, mood and aspect in spontaneous spoken Israeli Hebrew*. Utrecht: LOT Publications.
- Glinert, L. (1994). *Modern Hebrew: An Essential Grammar*. London: T J Press.
- Jacobs, N.G. (2005). *Yiddish: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwarzwald, O.R. (2001). Modern Hebrew. *Languages of the World / Materials*, 127. Munich: Lincom Europe.
- Waltke, Bruce K. and O'Connor, M. P. (1990). *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. United States: Eisenbrauns.
- Zuckermann, G. (2006). A New Vision for 'Israeli Hebrew': Theoretical and Practical Implications of Analysing Israel's Main Language as a Semi-Engineered Semito-European Hybrid Language. *Journal of Modern Jewish Studies*, 5 (1): 57–71.